

MEMÒRIA FINAL D'INTERVENCIÓ

Restauració del conjunt mural del Crist en estuc de l'església de Sant Joan de Caselles

Govern d'Andorra

Mireia Tarrés Ficapal
Lluís Segura de Yebra
Mireia Vidal Asensio
Tècnics en conservació i restauració
Maig del 2023

Índex

INTRODUCCIÓ	3
DESCRIPCIÓ DEL CONJUNT MURAL.....	6
El Crist en Majestat.	6
Pintura romànica.....	6
Pintura gòtica	6
DIAGNÒSTIC SOBRE L'ESTAT DE CONSERVACIÓ	7
Estat de conservació del Crist en estuc.....	7
Estat de conservació del mural romànic.....	7
Estat de conservació del mural gòtic	7
INTERVENCIÓ DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ EFECTUADA.....	8
Criteris	8
Fases de la intervenció	8
Muntatge de la bastida	8
Eliminació de la pintura de calç.....	8
Consolidació de la capa pictòrica	11
Reintegració matèrica	11
Reintegració cromàtica	11
PLA DE MANTENIMENT DEL BÉ RESTAURAT	13
EQUIP TÈCNIC.....	13

IDENTIFICACIÓ

- **Localització:** església de Sant Joan de Caselles (Canillo)
- **Situació del mural del Crist:** al mur sud-est.
- **Tècnica d'execució:** pintura mural a la calç i el Crist en estuc.
- **Autor/atribució:** desconegut.
- **Mesures:** el Crist mesura 1,75 m d'alçària i 1,55 m d'amplària, mentre que la creu fa 2,35 m d'alçària i 1,75 m d'amplària. Tot el mural mesura 5m²
- **Època:** s. XII
- **Data de realització de les intervencions:** del 13 de maig al 7 de juny

INTRODUCCIÓ

La restauració del conjunt mural del Crist en estuc de l'església de Sant Joan de Caselles és un projecte que s'emmarca en els treballs d'adequació interior i exterior iniciats el 2023. Durant tot aquell any es van restaurar les pintures de l'arc triomfal, es van netejar les encavallades i el soler de fusta, i es van estucar amb morter de calç els murs de la nau, una intervenció que va posar al descobert el desordre visual i la incapacitat de llegir correctament el conjunt del Crist.

Cal recordar que el conjunt mural fou descobert l'any 1962 arran de la restauració del retaule major dedicat a sant Joan, autor de l'Apocalipsi i patró de l'església. Sota el soler de l'altar major es trobaren fragments del Crist, els quals foren restituïts al seu emplaçament original, al mur sud de la nau, i, un any més tard, el 1963, es descobriren les pintures gòtiques i romàniques que estaven ocultes sota dos capes d'encalçinat. La decoració gòtica que ocultaven les pintures romàniques foren arrencades per recuperar, així, l'escena que es pot veure actualment: la crucifixió els centurions amb Longinos i Stefanon, acompanyats del Sol i la Lluna, una intervenció que va anar a càrrec del restaurador de l'època Andreu Asturiol, sota la direcció de Rafael Benet.

Passats 60 anys des del seu descobriment i la restauració posterior, els retocs efectuats durant la intervenció de l'any 1963 havien quedat deslluïts i pujats de to, i la sanefa de dents de serra i el dibuix de falsos carreus que emmarquen tot el conjunt mural no s'havien recuperat del tot i encara es mantenien parcialment ocults sota dos capes de calç. En aquest context, calia fer el següent: d'una banda, millorar el to de les reintegracions pictòriques efectuades l'any 1963; i, de l'altra, recuperar i integrar tant part de la sanefa de dents de serra com el dibuix de falsos carreus, tal com s'havia fet a l'arc triomfal en la restauració de l'any anterior. Al capdavant, la intervenció havia de permetre una lectura visual més harmoniosa i adequada de tot el conjunt mural, i havia de servir per millorar l'aspecte global de l'interior de l'església.

Els treballs de restauració es van iniciar el dia 13 de maig i es van allargar fins al 7 de juny, i els van dur a terme els tres tècnics conservadors i restauradors del Departament de Patrimoni Cultural. Així mateix, es va comptar amb l'assessorament i l'ajuda del conservador i restaurador Eudald Guillaumet.

Conjunt mural romànic de Sant Joan de Caselles, abans de la intervenció.

DESCRIPCIÓ DEL CONJUNT MURAL

El Crist en Majestat

El Crist en Majestat és una obra escultòrica de grans dimensions feta en estuc i policromada. El Crist fa 1,75 m d'alçària i 1,55 m d'amplària, mentre que la creu fa 2,35 m d'alçària i 1,75 m d'amplària. Tot i que ens ha arribat força fragmentat, i que una gran part de la capa superior d'estuc i de l'ornamentació de policromia que cobria la creu ha desaparegut, el conjunt conserva prou unitat com per poder-ne fer una bona lectura.

Pintura romànica

Pel que fa a la pintura d'origen romànic, està feta al fresc i queda dividida per la creu en quatre zones: les dos superiors, més petites, corresponen a les imatges del Sol i la Lluna;¹ mentre que les de la part inferior responen a les imatges de Longinus i Stefanon,² àmpliament representats en les escenes del Calvari de Jesús. El suport està format per dos estrats de morter a simple vista molt compacte i de granulometria força homogènia. Sobre la pintura s'observa una capa brillant que es correspon amb la capa de cera d'abella que hi van aplicar durant la intervenció del 1963.

Pintura gòtica

La sanefa de dents de serra i el dibuix de carreus són posteriors, del segle XIV, tal com demostra la datació per C¹⁴ efectuada en una de les mostres de palla extreïdes del suport de morter de l'arc triomfal.³ Aquest suport es basa en un morter fet en una sola capa, amb una granulometria força heterogènia i, alhora, poc compacta. Els colors foren aplicats amb aigua de calç i barrejats amb guix, el qual s'utilitzà com a càrrega.

El conjunt de pintura gòtica a l'origen es completava per una decoració geomètrica efectuada en negre sobre fons vermell que cobria tot el mural romànic. A les reserves del Departament de Patrimoni Cultural es conserva un petit fragment d'aquesta decoració gòtica. Una ornamentació que fou arrencada l'any 1963, amb l'objectiu de recuperar les pintures romàniques.

¹ La imatge de la Lluna desaparegué en la seva totalitat i fou reproduïda pel restaurador Andreu Asturiol (sota la direcció de Rafael Benet), segons el model simètric del Sol.

² El nom correcte del centurió romà és Stefanon; en el mural de Caselles hi apareix escrit "Stefanton".

³ La mostra fou analitzada al Centro Nacional de Aceleradores (CNA) amb el codi CNA-6444.

DIAGNÒSTIC SOBRE L'ESTAT DE CONSERVACIÓ

Estat de conservació del Crist en estuc

L'estat de conservació del Crist en estuc és bo. La restitució al seu lloc d'origen i la restauració posterior es van regir pel criteri arqueològic, i damunt la creu només s'hi van situar els fragments del Crist que es van recuperar. Només es reintegraren amb guix les parts que, per motius estructurals, ho requerien.

Estat de conservació del mural romànic

Pel que fa a la pintura mural, els motius del Sol i la Lluna es van refer per anastilosi i es va decidir utilitzar uns tons per al retoc que avui en dia es consideren massa cridaners. Aquest efecte distorsiona, sens dubte, la lectura visual del conjunt pictòric i per aquest motiu es creu adient fer una revisió d'aquest retoc històric.

Malgrat tot, des de la intervenció de conservació i restauració de l'any 1963, els frescos es mantenen estables i sense problemes de conservació.

Estat de conservació del mural gòtic

Les restes de pintura gòtica són les que presenten més problemes de conservació. Aparentment estan bé, però hi ha parts en què la capa de morter es troba descohesionada del mur o, inclús, de la capa de morter romànic que hi ha per sota, i l'estrat pictòric no es troba ben adherit al suport, degut en part a la mateixa tècnica pictòrica. Les capes de calç que presenta per damunt estan molt cohesionades i adherides a l'estrat pictòric.

INTERVENCIÓ DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ EFECTUADA

Criteris

La intervenció que es projecta és del tot conservacionista, amb l'únic objectiu de millorar l'aspecte i la lectura de tot el conjunt mural, preservant com a testimoni històric la reintegració cromàtica de l'any 1963. En aquest sentit, només s'ha decidit recuperar els dibuixos de les dents de serra i dels falsos carreus, i retocar els retocs antics que desvirtuaven la lectura visual de tot el conjunt.

Així mateix, la restauració s'ha regit pel principi de la reversibilitat, i s'han utilitzat productes totalment reversibles.

Fases de la intervenció

Muntatge de la bastida

S'ha fet muntar una bastida de dos nivells i d'una amplada necessària perquè hi puguin treballar fins a quatre persones alhora.

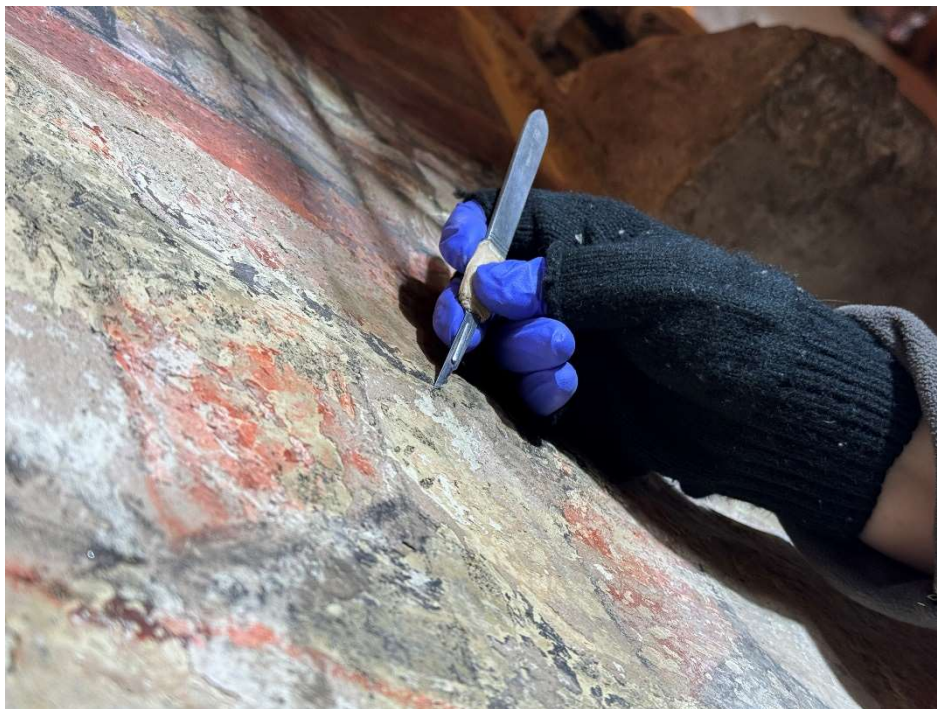

Bastida muntada per a la intervenció. Ha permès que hi treballin fins a quatre restauradors alhora.

Eliminació de la pintura de calç

El procés amb el qual s'ha invertit més temps ha estat l'eliminació de les restes de pintura de calç que havien quedat a mig eliminar en la intervenció de l'any 1963 (localitzades al dibuix dels carreus i la sanefa de dents de serra).

La major part s'ha dut a terme amb llapis d'ultrasons, treballant amb aigua i graduant la potència de la màquina entre el punt 3 o 4 d'intensitat –que és menys de la meitat de la potència que permet l'aparell–. La projecció d'aigua amb el llapis d'ultrasons ha ajudat a desprendre les capes de pintura de calç blanca superposades a l'estrat del segle XIV. En moments puntuals, s'ha fet servir un bisturí, però el treball era menys eficient i s'ha reservat per als llocs on la capa subjacent era massa dèbil i no permetia l'ús d'ultrasons.

Fotos de detall del procés d'eliminació de les restes de les dos capes de pintura a la calç blanca que hi havia per sobre de l'original.

Fotos de detall del procés d'eliminació de les restes de les dos capes de pintura a la calç blanca que hi havia per sobre de l'original.

Consolidació de la capa pictòrica

S'ha consolidat algun punt molt puntual de la capa pictòrica aplicant-hi resina acrílica Primal AC33, dissolta al 50% en aigua destil·lada. Prèviament s'hi va injectar aigua i alcohol al 50% per obrir els porus i millorar la permeabilitat del morter.

Reintegració matèrica

Posteriorment, s'ha segellat l'esquerda lateral i s'han reintegrat les pèrdues de suport amb morter tradicional de calç i sorra fina, s'hi han afegit petites quantitats de pigment en pols per aconseguir un to més semblant al del morter original.

Reintegració cromàtica

L'etapa final de la intervenció ha estat el retoc de la sanefa de dents de serra i de les zones reintegrades cromàticament als anys seixanta, que era la part d'aquesta intervenció històrica que més malament havia envellit, sobretot en l'àmbit estètic i pel que fa a la coherència en la lectura del conjunt. Les intervencions han estat les següents:

1. S'ha netejat tot el mural mecànicament amb paletina i aspirador abans d'aplicar-hi la capa de protecció final.

Neteja mecànica del mural amb aspirador i paletina abans d'aplicar-hi la capa de protecció final.

2. S'hi ha aplicat una capa de resina sintètica Paraloid al 3% dissolta en Dowanol per consolidar la pulverulència del retoc antic i per impermeabilitzar una mica el guix del suport perquè no fos tan absorbent a l'hora de retocar.
3. A continuació s'hi han fet proves de retoc amb aquarel·la, però finalment s'ha optat per retocar amb colors de retoc de la marca Gamblin dissolts amb alcohol de 96°. S'han aplicat molt diluïts, en forma d'aiguada molt transparent, treballant per veladures i deixant temps d'assecatge entre les capes, fins aconseguir el to desitjat.

PLA DE MANTENIMENT DEL BÉ RESTAURAT

Pel que fa al pla de manteniment, l'equip tècnic de conservació i restauració del Departament de Patrimoni Cultural farà un seguiment periòdic de l'estat de conservació del mural, juntament amb el retaule amb l'objectiu de verificar-ne l'evolució.

EQUIP TÈCNIC

Coordinadora de la intervenció i de la memòria final d'intervenció: **Mireia Tarrés Ficapal**, tècnica conservadora-restauradora del Departament de Patrimoni Cultural d'Andorra.

Intervenció: **Mireia Tarrés Ficapal**, **Mireia Vidal Alonso** i **Lluís Segura de Yebra**, tècnics conservadors-restauradors del Departament de Patrimoni Cultural d'Andorra.

Assessor: **Eudald Guillaumet**, conservador-restaurador i consultor en conservació del patrimoni artístic.